

КАРАСЬ Г. В.

Карась Ганна Василівна — доктор мистецтвознавства, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, професор кафедри методики музичного виховання та диригування (Івано-Франківськ).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1440-7461>

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Розглянуто особливості художнього образу українського гетьмана Івана Мазепи в мистецтві української діаспори — в літературі, музиці, виконавстві. Проаналізовано музичні твори композиторів Миколи Фоменка (кантата «Слава Мазепі», «Монолог Мазепи перед шаблею» з поеми «Мазепа») та Сергія Яременка («Дует Мазепи й Мотрі» з опери «Мазепа») на тексти Яра Славутича. Виявлено, що художній образ Івана Мазепи у мистецтві української діаспори (поема, кантата, опера) як феномен синтезу слова і музики втілює ідею утвердження гетьмана як державотворця. Інтерпретації цього образу у процесі взаємодії слова і музики в історичній, ідеологічній, національній, естетичній площинах не контрастують між собою, оскільки автори музики і поетичного тексту були українцями із спільними мистецькими позиціями, політичними поглядами. Така активна взаємодія творить композицію як важливий засіб для розкриття ідейно-емоційного змісту проаналізованих творів. Літературний текст спонукає композитора створювати музичні інтонації й ритми, співзвучні значенню слів і словесних конструкцій. Неодноразове виконання проаналізованих творів в діаспорі не тільки було вираженням ностальгії за давно минулою славою України, а формувало віру і впевненість в незалежність України. Митці діаспори утверджували у своїх творах це особливе буття українського духу, яке допомагає сьогодні відстоювати незалежність на сході України. Постать Мазепи — знакова для України і тепер, коли вона відстоює своє право на європейський вибір — вибір свободи. **Перспективи подальших досліджень** вбачаються у вивченні художнього образу гетьмана Мазепи в образотворчому мистецтві української діаспори.

Ключові слова: художній образ Івана Мазепи, літературний твір, музичний твір, синтез мистецтв, українська діаспора.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Постать гетьмана Івана Мазепи (1639–1709) привертає увагу вчених і митців вже упродовж трьох століть. Валерій Шевчук вважає, що «...особистість цього суспільного та державного діяча була ніби роздвоєною: існували Мазепа реальний та його тінь, і в тих чи інших ситуаціях він міг ставати попеременно тим чи тим»¹. З плином часу ця історична персона стає літературним персонажем, легендарним, міфологізованим. Образ Мазепи в українському та зарубіжному мистецтві постає як у позитивному, так і в негативному

¹ Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2012. С. 5.

висвітленні. Актуальність звернення до постаті гетьмана Івана Мазепи зумовлена складними трансформаційними процесами, які переживає Україна на шляху до своєї справжньої свободи у колі європейських народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історичної епохи, з якою пов'язана діяльність Мазепи, створенню його художнього образу присвячено багато праць¹. Не вдаючись до їх детального огляду, зупинимось лише на кількох, найбільш дотичних до порушеної проблеми. В. Шевчук розглядає Івана Мазепу як будівничого козацької держави і як літературного героя², характеризуючи його як інтелектуально розвинену особистість, яка здобула ґрунтовну освіту, володіла кількома іноземними мовами, любила мистецтво, дбала про розвиток освіти, церкви, інтереси держави ставила вище особистих³. Розмислюючи над проблемою «Мазепа і національна ідея», В. Шевчук доходить важливого висновку: гетьман «...мав в ідеалі таки незалежну Україну»⁴. Тетяна Таїрова-Яковлева торкається найактуальнішого питання: був він зрадником чи ні⁵. Утвердження Мазепою суверенізації України, яка вела до самоусвідомлення нації, становила загрозу для Москви. Учена наголошує, що «...в концепцію Російської імперії, яка все чіткіше вимальовувалася в голові царя, автономія українського гетьманства ніяк не вписувалася»⁶. Прагнення за допомогою шведів створити незалежне князівство зумовило союз Мазепи з королем Карлом XII. Зрештою, це призвело до однієї з найбільших національних катастроф і до трагедії самого Мазепи. «Для Російської імперії Мазепа перетворився на ненависний символ українського сепаратизму, для прибічників української національної ідеї став ідеалізованим борцем за вольність»⁷. Статті Степана Дацюка⁸, Марії Дитиняк⁹, Луки Костелини¹⁰, Павла Маценка¹¹, Ірини Накашидзе¹², Романа Савицького¹³ розкривають окремі аспекти порушеної проблеми. Монографія Н. Лупак, присвячена образу Ма-

¹ Мазепіана : матеріали до бібліографії (1688–2009) / упоряд. та авт. передм. О. О. Ковалевська; відп. ред. О. А. Удод. Київ : Темпора, 2009. 248 с.

² Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2012. 464 с.

³ Там само. С. 18–19.

⁴ Там само. С. 86.

⁵ Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Вид. 3-є / переклад з рос. о. Юрія Мицика. Київ : Кліо, 2017. 403 с.

⁶ Там само. С. 260.

⁷ Там само. С. 294.

⁸ Дацюк С. Видатний представник музичного мистецтва української діаспори: диригент Юрій Оранський (до 100-річчя від дня народження) // Хорове мистецтво України та його подвижники : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дрогобич, 19–20 жовтня 2017 року) / редкол.: І. Л. Бермес, В. В. Полюга. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка. С. 18–33.

⁹ Дитиняк М. Композиторська творчість Сергія Яременка // Західноканадський збірник. Ч. 2. / упоряд. Яр Славутич. Едмонтон : Канадське НТШ ; Друкарня Видав. Спілки «Гомону України», 1975. С. 264–271.

¹⁰ Костелина Л. «Прометей», «Діброва» та «Батурич» дали концерт в Чикаго // Свобода. 1987. 12 травня. Ч. 89.

¹¹ Маценко П. С. Яременко композитор. Вінніпег: Новий шлях, 1974. 32 с.

¹² Накашидзе І. Канонічні жанри епохи Середньовіччя в ліриці Яра Славутича // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2017. № 3. С. 228–232.

¹³ Савицький Р. Святочна Академія в 250-річчя смерті Івана Мазепи в Нью-Йорку // Свобода, 1959. 4 листопада. Ч. 213.

зепи як носію ментальних українських кодів крізь призму літератури і музики¹, найбільш дотична до порушеної проблеми, однак в жодній із праць не здійснено аналізу художнього образу гетьмана Івана Мазепи у синтезі мистецьких творів української діаспори. Джерельною базою дослідження обрано вокально-хорові твори на слова Яра Славутича² та звукозапис Михайла Мінського³.

Мета статті — здійснити аналіз образу гетьмана Івана Мазепи в синтезі мистецтв української діаспори, зокрема в літературі і музиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи втілення образу Мазепи в літературі, В. Шевчук наголошує, що «Іван Мазепа єдиний з українських історичних діячів, котрий доступився честі стати героєм коли не світової, то європейської літератури. Особливо був люблений романтиками, яких приваблював як його патріотичний чин щодо визволення рідного народу з іноземного ярма, та й його, і це передусім героїчно-любовна небуденність. При цьому чимало творів, можна сказати переважна більшість, спиралися не на реальні підстави, а на легенди та перекази про гетьмана. <...> з бігом часу Мазепа все більше й більше переходив у літературний міт»⁴.

Якщо у французькому живописі романтизму цей образ (Мазепа-коханець) є уособленням романтичної агонії у Теодора Жеріко (Théodore Géricault), втіленням романтичної меланхолії в Ежена Делакруа (Eugène Delacroix) або романтичного страху в Ораса Верне (Horace Vernet), зображенням романтичної алегорії у Луї Буланже (Louis Boulanger) чи віддзеркаленням романтичної елегії у Теодора Шассеріо (Théodore Chassériau)⁵, а в європейській літературі у творчості Джорджа Гордона Байрона (George Gordon Byron)⁶ та Віктора Гюго (Victor Hugo) — «прометеїзується», героїзується, то в російській літературі, зокрема у творчості Олександра Пушкіна (Александр Пушкин), його зображено з погляду великодержавності — як зрадника. Постать Мазепи привертала увагу багатьох відомих композиторів: Ференца Ліста (Ferenc Liszt), Олександра Даргомижського (Александра Даргомыжского), Карло Педротті (Carlo Pedrotti), Феліпе Педреля (Felipe Pedrell), Адама Мюнхгаймера (Adam Münchheimer), Тадеуша Шеліговського (Tadeusz Szeligowski), Клемансе Грандваль (Clémence de Grandval), Еміля Неріні (Émile Nerini), Людвіга Вільгельма Маурера (Ludwig Wilhelm Maurer), Ільдебрандо Піццетті (Ildebrando Pizzetti), Рут Джіпс (Ruth Gipps), Петра Чайковського та ін.

Художній образ Мазепи, як відзначає Н. Лупак, «насичений різновекторними словесними інтенціями, грою «своїх» і «чужих» сенсів, оцінок, акцентів. Таким діалогізований образ стає внаслідок «конфлікту інтерпретацій» в історичній, ідеологічній, національній, естетичній площинах»⁷.

¹ Лупак Н. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2007. 200 с.

² Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. С. Яременко. Едмонтон : Славута, 1978. 77 с.: «Слава Мазепі» (кантата) — муз. Миколи Фоменка. С. 22–44; «Монолог перед шаблею», муз. Миколи Фоменка. С. 45–49; «Дует Мазепи й Мотрі» (з опери «Мазепа»), муз. Сергія Яременка. С. 50–59.

³ Мінський Михайло. «Гетьмани з України». Канада : Aron Record Company, 1972. (vinyl rip). URL: <https://myzcloud.pro/artist/2451271/mihailo-minskii> (дата звернення: 04.08.2019).

⁴ Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2012. С. 406.

⁵ Пеленська Х. Образ Мазепи у французькому мистецтві романтизму. Львів : Априорі, 2018. 324 с.

⁶ Байрон Д. Мазепа / пер. Олекси Веретенченка. Детройт : Накладом Літературно-Мистецького Клубу в Детройті, 1959. 48 с.

⁷ Лупак Н. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2007. С. 8.

Патріотичне освітлення гетьмана як державотворця в українській національній традиції, зокрема в літературі, розпочинається Т. Шевченком, поемою Степана Руданського «Мазепа, гетьман український», розвивається Сидором Воробкевичем, Михайлом Старицьким, Богданом Лепким, Юрієм Липою, Олександром Олесем, Гнатом Хоткевичем, Володимиром Сосюрою, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Леонідом Горлачем та іншими. Загалом, у поетичних творах «...створювався панегіричний образ гетьмана: величний і маєстатичний, і це значною мірою відповідало його зовнішньому реальному образу...»¹.

Значний внесок у мазепіану належить митцям діаспори: Юрію Дарагану, Івану Деснянському, Федору Дудку, Євгену Маланюку, Івану Огієнку, Василю Пачовському, Леоніду Полтаві, Яру Славутичу, Миколі Понеділку та ін.

Зацікавлення образом Мазепи у Яра Славутича (справжнє прізвище — Григорій Михайлович Жученко, 1918–2011) з Канади, як слушно зазначає В. Шевчук, «...виник ще й через те, що він сам належить до роду Федора Жученка, полтавського полковника в 1659–1661-х роках, а вже його внучкою була Мотря Кочубеївна»². У 1940–1950-х роках він писав, але не завершив поему «Мазепа», від якої залишилися окремі вірші, ставши основою для музичних творів Миколи Фоменка і Сергія Яременка. Яр Славутич написав кантату «Слава Мазепі», «...що є своєрідним продовженням панегіричної традиції в мазепинській темі, а загалом усі ці вірші витримані в традиції патріотичній»³.

Твори Яра Славутича про Мазепу, покладені на музику М. Фоменком⁴ і С. Яременком⁵, дають можливість проаналізувати художній образ Мазепи в мистецтві (поема, кантата) як феномен взаємодії слова і музики.

Н. Лупак наголошує, що коли в літературі основним ключем для передання змісту є значення **слів** і словесних конструкцій, то в музиці головним засобом вираження художнього змісту є **інтонація**⁶, а «загальну виразність музичного і словесного мовлення визначає **ритм** як узгоджений рух у часі, завдяки якому відтворюється широкий діапазон людських переживань»⁷. Увінчує всю конструкцію — **композиція**, яка є важливим засобом розкриття ідейно-емоційного змісту творів мистецтва, органічним поєднанням всіх елементів художньої форми, «що дозволяє сприймати твір як одне ціле, зрозуміти його зміст, особливо задум автора»⁸.

¹ Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2012. С. 433.

² Там само. С. 423.

³ Там само. С. 423.

⁴ Фоменко Микола (1894, м. Ростов-на-Дону, Росія — 1961, Нью-Йорк, США) — відомий український композитор, піаніст, педагог. Музичну освіту здобув у Харківському музично-драматичному інституті (клас фортепіано — проф. П. Луценка, композиції — проф. С. Богатирьова). Редактор видавництва «Мистецтво» (1932–1935). У 1950 році емігрував до США. Як композитор працював у різних жанрах: симфонії, опери, сюїти, камерно-інструментальної та вокальної музики. Писав педагогічний репертуар.

⁵ Яременко Сергій (справжнє прізвище — Єременко, 1912, Бесарабія — 1997, Едмонтон, Канада) — відомий український композитор, диригент, скрипаль і педагог. Закінчив Державну консерваторію у Чернівцях (1940). Як політв'язень потрапив до Нідерландів під час Другої світової війни. Від 1952 року — в Канаді. Як композитор працював здебільшого у вокально-хоровому жанрі.

⁶ Лупак Н. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2007. С. 38.

⁷ Там само. С. 39.

⁸ Там само. С. 40.

Кантату «Слава Мазепі» Яра Славутича за жанровими ознаками Ірина Накашидзе відносить до канонічних форм італійської поезії XIV–XVIII століть¹. Загалом, кантата (*ital. cantata*, від *lat. cantare* — співати) — «великий вокально-інструментальний твір, переважно для солістів (або соліста), хору та оркестру, циклічної (або одночастинної форми); віршовано-музичний твір, що виконується переважно з урочистої нагоди. <...> Для кантати майже обов'язковим є елемент прославлення, віншування...»². В античній поезії кантатою називали вірш, близький до оди. У Яра Славутича яскравими зразками цього жанру є вірші «Слава Мазепі» і «Не загарбники з дальніх імперій...», що відповідають жанровим вимогам.

Слова кантати «Слава Мазепі» були написані в Батурині (1943), виправлений і доповнений текст завершено в Канаді (Монтерей, 1959). Тоді ж М. Фоменко у Нью-Йорку написав музику до 250-х роковин Івана Мазепи. Кантата має урочистий, величальний характер, що наближає її до оди. Поет зображує гетьмана як мудрого державного діяча, борця за незалежність України в останні роки його життя.

Кантата «Слава Мазепі» М. Фоменка написана для квартету (дискант 1, дискант 2, альт 1, альт 2), чотириголосого дитячого хору та фортепіано і має тричастинну форму зі вступом³. За характером — це епічне полотно, яке нагадує впливи симфонічних творів Миколи Римського-Корсакова. Постійне зіставлення мажоромінору передає мінливий характер Мазепи, його роздуми і вагання. Часте використання арпеджіато у партії супроводу викликає алузії перебирання струн на бандурі. З одного боку, це наближає музику до українських дум, з іншого — нагадує, що Мазепа грав на бандурі. Т. Таїрова-Яковлева пише: «Серед його особистих речей збереглися «торбани». <...> Один з них був із палісандрового дерева, оброблений слоновою кісткою. На ручці інструмента був герб гетьмана з інкрустованою слоновою кісткою. Це дає змогу припустити, що гетьман сам грав на ньому...»⁴. Мабуть, саме цей інструмент репродукував Михайло Грушевський в «Ілюстрованій історії України»⁵, «...на якій проставлено гетьманського герба. Бандура цікава, двогрифна, лютнеподібна, тобто наближена до того типу, який звався «торбан», отже, була інструментом багатострунним і належала до того типу бандур, які використовувалися у панських дворах»⁶.

Перша частина. *Інструментальний вступ* (соль міно́р) — трискладовий: перший епізод (*moderato*, розмір 4/4) закличними октавами в пунктирному ритмі спонукає до уваги; другий епізод (*molto moderato*, розмір 3/4) має наспівний епічний характер, який посилюється у третьому епізоді (*molto moderato*, розмір 4/4) масивною акордовою фактурою.

Хорова складова має просту двочастинну куплетну форму за принципом «заспів» (А) + «приспів» (В). У тексті заспіву звучить звернення Мазепи до нащадків боронити волю, тому відповідно хорова партитура поступово згущується — від одно-

¹ Накашидзе І. Канонічні жанри епохи Середньовіччя в ліриці Яра Славутича // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2017. № 3. С. 229.

² Терещенко А. Кантата // Українська музична енциклопедія. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2008. Т. 2: Е–К. С. 316.

³ Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. С. Яременко. Едмонтон: Славута, 1978. 77 с.: «Слава Мазепі» (кантата) — муз. Миколи Фоменка. С. 22–44.

⁴ Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Вид. 3-є / пер. з рос. о. Юрія Мицика. Київ: Кліо, 2017. С. 174.

⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1967. С. 380 (перевидання: Київ; Відень: Дніпросоюз, 1921).

⁶ Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ: Либідь, 2012. С. 346.

го до чотирьох голосів, імітуючи долання часопростору. Строфа, яка виконує функцію приспіву (*Maestossomento*), визначає основну тональність оповіді:

Слава тобі, велемудрий гетьмане,
Шана й доземний уклін!
Батьківське слово твоє полум'яне
Кличе до бою — як дзвін.

Композитор на цих словах у партії супроводу застосовує ефект передзвону. Яр Славутич звеличує українського гетьмана і прославляє битву під Полтавою, а М. Фоменко вибудовує уславлення гетьмана як церковне багатоліття.

Друга частина (*Andante molto sostenuto*) має складну тричастинну форму із складовою серединою (A + BCD + A1) і розгорнуту коду. Середня частина складається із трьох контрастних розділів (три періоди), кожному з яких притаманні свої фактурні й інтонаційні особливості. Арпеджіато у чотиритактовому інструментальному супроводі нагадують перебір струн бандури та думу. Хоровий виклад спочатку має характер поховального плачу (восьмитактовий вокаліз із посиленням і послабленням звуку від *pianissimo* до *forte* та період А), який переростає у заклик до лицарів звитяги «О де ви, лицарі звитяги? О де ви? Де ваша слава світова?» (В — 16 тактів). Літературний текст скорботного характеру («Поникла в жалоцях Полтава, сльозами сповнився Дніпро») підтримується супроводом тільки тонально. Слово і хорова інтонація переважають над супроводом. Кілька разів чергуються ці настрої і наприкінці другої частини «Та наша віра не вмирає» (розгорнута *coda* — *moderato poco con moto*), перемагає впевненість, що Мазепа поведе всіх у бій. Супровід насичений широкими енергійними акордами, звучання посилюється до *fortissimo*.

Третя фінальна частина «Хвала многоуста борцеві, Мазепі столунна хвала» (*Marziale*, проста двочастинна форма А+В) сповнена пафосу і впевненості. Це хвала Мазепі, його непокорі та заклик до перемоги.

Кантата має масштабну фактуру, різкі контрастні зіставлення. Її неодноразово виконували в діаспорі, зокрема Філадельфійський молодіжний хор філії Українського музичного інституту під орудою диригента Юрія Оранського у Нью-Йорку з нагоди 250-х роковин Івана Мазепи (1959)¹, цей же колектив — з нагоди ювілею композитора (1967)², а також 1987 року в Чикаго — жіночий хор «Діброва» з Торонто під керівництвом Михайла Дялбоги³. Як відзначають дослідники, творчість М. Фоменка була улюбленою для Ю. Оранського, який пропагував її багато років в діаспорі і мав можливість почути її 1991 року⁴ в незалежній Україні.

«Монолог Мазепи перед шаблею» з поеми «Мазепа» написав Яр Славутич 1959 року. М. Фоменко включив її в оперу, над якою працював протягом п'ятдесятих років, однак вона залишилась не закінченою через несподівану смерть

¹ Савицький Р. Святочна Академія в 250-річчя смерті Івана Мазепи в Нью-Йорку // Свобода, 1959. 4 листопада. Ч. 213.

² Дацюк С. Видатний представник музичного мистецтва української діаспори: диригент Юрій Оранський (до 100-річчя від дня народження) // Хорове мистецтво України та його подвигники : мат-ли VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дрогобич, 19–20 жовтня 2017 року) / редкол.: І. Л. Бермес, В. В. Полюга. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка. С. 27.

³ Костелина Л. «Прометей», «Діброва» та «Батурич» дали концерт в Чикаго // Свобода. 1987. 12 трав. Ч. 89.

⁴ Дацюк С. Видатний представник музичного мистецтва української діаспори: диригент Юрій Оранський (до 100-річчя від дня народження) // Хорове мистецтво України та його подвигники : мат-ли VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дрогобич, 19–20 жовтня 2017 року) / редкол.: І. Л. Бермес, В. В. Полюга. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка. С. 30.

композитора. Монолог створено для баса та фортепіано¹. Це розлога арія-роздум епічного плану. У партії супроводу композитор застосовує ритм, який імітує биття серця і напруження героя. Гармонія передає внутрішню боротьбу Мазепи.

Твір записано 1972 року на платівці «Гетьмани України» у виконанні відомого в діаспорі співака Михайла Мінського² в супроводі Північно-Німецького симфонічного оркестру під керівництвом К. Г. Бекера (Norddeutsche Symphonie Orchester, Karl-Heinz Becker)³, одного з найвидатніших пропагандистів української музики у західному світі. Його виконання відзначалося глибоким проникненням у задум автора, почуттям стилю, темпераментністю, тонким нюансуванням, а також музикальністю й артистичністю. Своєю виконавською манерою М. Мінський наближався до мистецтва Бориса Гмирі, талант якого він глибоко шанував. Співак володів сильним голосом широкого діапазону, рівним у всіх регістрах, красивого металевого тембру, технічно добре поставленим. Усі ці якості голосу співака яскраво виражені у звукозаписі «Монологу перед шаблею», увиразнюють художній образ Мазепи. Відомо, що цей монолог виконував ще один відомий співак діаспори — Лев Рейнарлович.

«Дует Мазепи й Мотрі» з опери «Мазепа» Яр Славутич написав 1949 року, поклав на музику С. Яременко 1972 року⁴. М. Дитиняк пише, що композитор «...хоче в дуеті передати психологічний характер літнього гетьмана й молодій дівчині. Сама інтродукція, з виразним ритмічним малюнком, показує прямолінійність Мазепи й виразну мету його змагань. Цей музичний мотив повторюється кожного разу, коли співає гетьман, що створює своєрідний лейтмотив. Темп пісні змінюється відповідно до слів. Форма твору АБА з малою зміною наприкінці, що нагадує коду. Гармонія твору неоромантична»⁵. Відомий музикознавець Павло Маценко так характеризував творчість С. Яременка: «Його музика своєрідно глибока, інколи з тяжко опізнаною чутливістю і з великим значенням захованих у ній психологічних основ: гармонія його творів напружено емоційна і носить усі ознаки сучасно-романтичних позначень, що проявляється в неочікуваній чутливості альтерацій, які, як світлячки в темну ніч, ведуть до відкриття несподіваних емоційних образів»⁶.

¹ Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. Сергій Яременко. Едмонтон : Славута, 1978. 77 с. : «Монолог перед шаблею», муз. Миколи Фоменка. С. 45–49.

² Мінський Михайло Григорович (справжнє прізвище — Спірин; 1918, Сірий Клин, Прикавказзя — 1988, Цволлс, Нідерланди) — український та російський концертно-камерний та оперний співак (баритон). Навчався в Московській консерваторії, продовжував навчання у США, Англії та Італії. Під час Другої світової війни потрапив до полону, опинився в Німеччині серед інтернованих українців, що й визначило подальшу його долю як українського митця. Співав в Українських хорах в Німеччині і США (від 1950 року). Дебютував на сцені Філадельфійської опери. Співав також на оперних сценах Нью-Йорка, Бостона, Нового Орлеана, а також в Українському оперному ансамблі в Нью-Йорку. Від 1959 року виступав на оперних сценах Європи (Ганновер, Гельзенкірхен). На одинадцяти довгограючих платівках записав 125 українських народних пісень та авторських творів українських композиторів.

³ Мінський Михайло. «Гетьмани з України». Канада: Aron Record Company, 1972. (vinyl rip). URL: <https://myzcloud.pro/artist/2451271/mihailo-minskii> (дата звернення: 04.08.2019).

⁴ Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. Сергій Яременко. Едмонтон : Славута, 1978. 77 с. : «Дует Мазепи й Мотрі» (з опери «Мазепа») — муз. Сергія Яременка. С. 50–59.

⁵ Дитиняк М. Композиторська творчість Сергія Яременка // Західноканадський збірник. Ч. 2. / упоряд. Яр Славутич. Едмонтон : Канадське НТШ: Друкарня Видав. Спілки «Гомону України», 1975. С. 269.

⁶ Маценко П. С. Яременко композитор. Вінніпег : Новий шлях, 1974. С. 26.

Усі ці музичні твори на слова Яра Славутича видані у видавництві «Славута» (Канада) 1978 року у збірці, яку упорядкував С. Яременко¹.

Вокально-хорові твори М. Фоменка і С. Яременка на вірші Яра Славутича як зразок взаємодії слова і музики засвічують важливий аспект — «...перекодування літературно-словесного твору на мову іншого іншого виду мистецтв — музично-словесного» (*курсив автора* — Г. К.)². Дослідження художнього образу Мазепи у цих літературно-музичних творах ґрунтується на концепції діалогу і семіосфери (за Ю. Лотманом). Зіставляючи літературний і музичний твори, об'єднані спільним знаком «Мазепа», виявляємо перехід з однієї семантичної системи в іншу. А це дає підстави говорити про діалог літератури і музики. Заглиблення композитора в поетичний текст допомагає йому творити художній образ Мазепи, вибудовувати музичну драматургію і композицію твору. Як же розгортається цей образ? Н. Лупак підкреслює: «В літературі цей шлях схематично можна окреслити так: ідея — образ — почуття, в музиці: почуття — образ — ідея. Художній образ, який виникатиме на основі мистецького синтезу, буде якісно новим явищем і володітиме складною, багатопланою структурою»³. Ритмомелодика слів і фраз органічно переплітається з ритмомелодикою музики, використання композиторами лейтмотивів увиразнює художній образ Мазепи.

Неодноразове виконання цих творів в діаспорі було не тільки вираженням ностальгії за давно минулою славою України, а формувало віру у незалежність України, яка врешті-решт настала. Митці діаспори утверджували у своїх творах це особливе буття українського духу, який допомагає сьогодні захищати незалежність на сході України. Постать Мазепи є знаковою, адже Україна відстоює своє право на європейський вибір — вибір свободи.

Висновки. Художній образ Мазепи в синтезі мистецтв української діаспори (поема, кантата) як феномен взаємодії слова і музики втілює гетьмана як державотворця. Інтерпретації цього образу у взаємодії слова і музики в історичній, ідеологічній, національній, естетичній площинах не контрастують між собою. Ця активна взаємодія творить композицію, яка є важливим засобом для розкриття ідейно-емоційного змісту проаналізованих творів. Літературний текст спонукає композитора створювати музичні інтонації і ритми, співзвучні значенню слів і словесних конструкцій.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні художнього образу гетьмана Мазепи в образотворчому мистецтві української діаспори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Байрон Д. Мазепа / пер. Олекси Веретенченка. Детройт : Накладом Літературно-Мистецького Клубу в Детройті, 1959. 48 с.
2. Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. Сергій Яременко. Едмонтон: Славута, 1978. 77 с.: «Слава Мазепі» (кантата) — муз. Миколи Фоменка. С. 22–44; «Монолог перед шаблею», муз. Миколи Фоменка. С. 45–49; «Дует Мазепи й Мотрі» (з опери «Мазепа»), муз. Сергія Яременка. С. 50–59.

¹ Вокальні твори на слова Яра Славутича / упоряд. С. Яременко. Едмонтон : Славута, 1978. 77 с. : «Слава Мазепі» (кантата) — муз. Миколи Фоменка. С. 22–44; «Монолог перед шаблею», муз. Миколи Фоменка. С. 45–49; «Дует Мазепи й Мотрі» (з опери «Мазепа»), муз. Сергія Яременка. С. 50–59.

² Лупак Н. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2007. С. 129.

³ Там само. С. 130.

3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1967. 578 с. (перевидання: Київ–Відень: Дніпросоюз, 1921).
4. Дацюк С. Видатний представник музичного мистецтва української діаспори: диригент Юрій Оранський (до 100-річчя від дня народження) // Хорове мистецтво України та його подвижники : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дрогобич, 19–20 жовтня 2017 року) / редкол.: І. Л. Бермес, В. В. Полюга. Дрогобич : ДДПУ ім. Івана Франка. С. 18–33.
5. Дитиняк М. Композиторська творчість Сергія Яременка // Західноканадський збірник. Ч. 2. / упоряд. Яр Славутич. Едмонтон : Канадське НТШ ; Друкарня Видав. Спільки «Гомону України», 1975. С. 264–271.
6. Костелина Л. «Прометей», «Діброва» та «Батурын» дали концерт в Чикаго // Свобода. 1987. 12 травня. Ч. 89.
7. Лупак Н. Літературно-музичне буття образу Мазепи : монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2007. 200 с.
8. Мазепіана : матеріали до бібліографії (1688–2009) / упоряд. та авт. передм. О. О. Ковалевська; відп. ред. О. А. Удод. Київ: Темпора, 2009. 248 с.
9. Маценко П. С. Яременко композитор. Вінніпег : Новий шлях, 1974. 32 с.
10. Мінський Михайло. «Гетьмани з України». Канада: Aron Record Company, 1972. URL: <https://myzcloud.pro/artist/2451271/mihailo-minskii> (дата звернення: 04.08.2019).
11. Накашидзе І. Канонічні жанри епохи Середньовіччя в ліриці Яра Славутича // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 3. С. 228–232.
12. Пеленська Х. Образ Мазепи у французькому мистецтві романтизму. Львів : Априорі, 2018. 324 с.
13. Савицький Р. Святочна Академія в 250-річчя смерті Івана Мазепи в Нью Йорку // Свобода. 1959. 4 листопада. Ч. 213.
14. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Вид. 3-є / пер. з рос. о. Юрія Мицика. Київ : Кліо, 2017. 403 с.
15. Терещенко А. Кантата // Українська музична енциклопедія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2008. Т. 2: Е–К. С. 316–319.
16. Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2012. 464 с.

REFERENCES

1. Bairon, D. (1959). Mazepa [Mazepa] / translation by Oleksy Veretenchenka. Detroit: Nakladom Literaturno-Mystetskoho Kliubu v Detroiti, 48 p. [in Ukrainian].
2. Yaremenko, S. (ed.) (1978). Vocal works on the words of Yar Slavutich [Vokalni tvory na slova Yara Slavutycha]. Edmonton: Slavuta, 77 p. : «Slava Mazepi» [Glory to Mazepa] (kantata), music by Mykola Fomenko, pp. 22–44; «Monoloh pered shableiu» [A monologue in front of a saber] — music by Mykola Fomenko, pp. 45–49; «Duet Mazepu y Motri» [Mazepa and Motry duo] (from the opera «Mazepa»), music by Serhii Yaremenko, pp. 50–59 [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy, M. (1967). Illustrated history of Ukraine [Iliustrovana istoriia Ukrainy]. New York: Vydavnytstvo Chartoryiskyykh, 578 p. (Kyiv, Vien: Dniprosoiuz, 1921) [in Ukrainian].
4. Datsiuk, S. (2017). Outstanding Representative of Ukrainian Diaspora Music: Conductor Yuri Oransky (To the 100th Birthday) [Vydatnyi predstavnyk muzychnoho mystetstva ukrainskoi diaspory: dyryhent Yurii Oranskyi (do 100-richechia vid dnia narodzhennya)]. In: *Choral art of Ukraine and its ascetics [Khorove mystetstvo Ukrainy ta yoho podvyzhnyky]*: Proceedings of the VI International Scientific and Practical Internet Conference (Drohobych, October 19–20, 2017) [materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii]. Editorial broad:

I. L. Bermes, V. V. Poliuha. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, pp. 18–33 [in Ukrainian].

5. Dytyniak, M. (1975). Composer work of Sergey Yaremenko [Kompozytorska tvorchist Serhiia Yaremenka]. In: *Western Canadian Collection [Zakhidnokanadskiyi zbirnyk]*, part 2. Eds. Yar Slavutych. Edmonton: Kanadske NTSh: Drukarnia Vydav. Spilky «Homonu Ukrainy», pp. 264–271 [in Ukrainian].

6. Kostelyna, L. (1987). «Prometheus», «Dibrova» and «Baturin» gave a concert in Chicago [«Prometei», «Dibrova» ta «Baturyn» dali kontsert v Chykago]. In: *Freedom [Svoboda]*. May 12. 89 [in Ukrainian].

7. Lupak, N. (2007). Literary and musical existence of the image of Mazepa [Literaturno-muzychne buttia obrazu Mazepy]. Ternopil: Kart-blansh, 200 p. [in Ukrainian].

8. Kovalevska O. O. (ed. and author's foreword) and Udod O. A. (ed. in chief.) (2009). Mazepian: bibliography materials (1688–2009) [Mazepiana: materialy do bibliohrafii (1688–2009)]. Kyiv: Tempora, 248 p. [in Ukrainian].

9. Matsenko, P. (1974). S. Yaremenko composer [S. Yaremenko kompozytor]. Winnipeg: Novyi shliakh, 32 p. [in Ukrainian].

10. (1972) *Mikhailo Minsky. «Hetmans from Ukraine» [Mykhailo Minskyi. «Hetmany z Ukrainy»]*. Canada: Apon Record Company. (vinyl rip). Available at: <https://myzcloud.pro/artist/2451271/mihailo-minskii> (Accessed 04 August 2019). [in Ukrainian].

11. Nakashydzhe, I. (2017). The canonical genres of the Middle Ages in the lyrics of Yar Slavutych [Kanonichni zhanry epokhy Serednovichchia v lirytsi Yara Slavutycha]. In: *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University [Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky]*. No. 3, pp. 228–232. [in Ukrainian].

12. Pelenska, Kh. (2018). The image of Mazepa in the French art of romanticism [Obraz Mazepy u frantsuzkomu mystetstvi romantyzmu]. Lviv: Apriori, 324 p. [in Ukrainian].

13. Savytskyi, R. (1954). Festive Academy in the 250th anniversary of the death of Ivan Mazepa in New York [Sviatochna Akademiia v 250-richchia smerty Ivana Mazepy v Niu Yorku]. In: *Freedom [Svoboda]*. Nov. 4. 213. [in Ukrainian].

14. Tairova-Yakovleva, T. (2017). Ivan Mazepa and the Russian Empire. The story of «betrayal» [Ivan Mazepa i Rosiiska imperiia. Istoriia «zrady»]. 3rd edition. Translation from Russian by priest Yurii Mytsyka. Kyiv: Vydavnytstvo Klio. 403 p.

15. Tereshchenko, A. (2008). Cantata [Kantata]. In: *Ukrainian Music Encyclopedia [Ukrainska muzychna entsyklopediia]*. Vol. 2. Kyiv, pp. 316–319 [in Ukrainian].

16. Shevchuk, V. (2012). Enlightened lord. Ivan Mazepa as a builder of the Cossack state and as a literary hero [Prosvichenyi volodar. Ivan Mazepa yak budivnychiy Kozatskoi derzhavy i yak literaturnyi heroi]. Kyiv: Lybid, 464 p. [in Ukrainian].

Карась А. В. Художественный образ гетмана Ивана Мазепы сквозь призму синтеза искусств украинской диаспоры. Актуальность исследования. Личность гетмана Ивана Мазепы как творца государства остается актуальной для создания художественных образов в различных видах искусства в течение трех последних веков. Она остается знаковой для Украины сегодня, когда наша страна отстаивает свое право на европейский выбор — выбор свободы. Актуальность исследования обусловлена тем обстоятельством, что художественный образ гетмана в синтезе слова и музыки деятелей искусств украинской диаспоры XX века является малоизученным аспектом.

Цель исследования состоит в анализе образа гетмана Ивана Мазепы сквозь призму синтеза искусств украинской диаспоры — литературы и музыки.

Методология исследования. Для достижения поставленной цели использованы следующие научные подходы: историографический (для изучения исторических исследований по данному вопросу), библиографический (для составления перечня и научного описания источников и книг), аналитический (для теоретического анализа музыкальной формы произведений), компаративный (для сравнительного анализа поэтического и музыкального текстов и выявления взаимодействия этих двух видов искусства). Для достижения цели необходимо решить такие задачи: выявить и проанализировать литературно-музыкальные произведения украинской диаспоры, в которых создан яркий художественный образ Ивана Мазепы.

Основные результаты и выводы исследования. Рассмотрены особенности создания художественного образа украинского гетмана Ивана Мазепы сквозь призму синтеза искусств украинской диаспоры (литературы, музыки, исполнительства). С этой целью проанализированы музыкальные произведения композиторов Николая Фоменко и Сергея Яременко на тексты Яра Славутича. Выявлено, что художественный образ Ивана Мазепы в системе синтеза искусств украинской диаспоры (поэма, кантата) как феномен взаимодействия слова и музыки имеет патриотическое освещение гетмана как творца государства. Интерпретации этого образа во взаимодействии слова и музыки в исторической, идеологической, национальной, эстетической плоскостях не контрастируют между собой, поскольку авторы музыки и поэтического текста были украинцами с общими политическими взглядами и позициями в искусстве. Это активное взаимодействие создает композицию, которая является важным средством для раскрытия идейно-эмоционального содержания анализируемых сочинений. Литературный текст воодушевляет композитора создавать музыкальные интонации и ритмы, созвучные значению слов и словесных конструкций. Установлено, что неоднократное исполнение проанализированных произведений в диаспоре было не только выражением ностальгии за давно прошедшими временами славы Украины, а формировало веру и убежденность в независимости Украины, которая наконец свершилась. Деятели искусства диаспоры утверждали в своих произведениях это особенное бытие украинского духа, которое помогает сегодня отстаивать Независимость на востоке Украины.

Ключевые слова: художественный образ Ивана Мазепы, литературное произведение, музыкальное сочинение, синтез искусств, украинская диаспора.

KARAS HANNA

Hanna Karas — doctor of Arts, professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, professor of the Department of methodology of music education and conducting (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1440-7461>

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2019.125.189036>

ARTISTIC IMAGE OF HETMAN IVAN MASEPA THROUGH THE PRISM OF SYNTHESIS OF ARTS OF THE UKRAINIAN DIASPORA

Relevance of the study. The figure of Hetman Ivan Mazepa as a state-maker has remained relevant to the creation of artistic images in various forms of art during the last three centuries. It remains significant for Ukraine today, when our country defends its right to a European choice — the choice of freedom.

The artistic aspect of the Hetman in synthesis of words and music of the Ukrainian diaspora artists in the twentieth century remains insufficiently studied aspect.

Main objective(s) of the study is to analyze the image of Hetman Ivan Mazepa through the prism of synthesis of arts of the Ukrainian diaspora — literature and music.

Methodology. To achieve this goal, the following scientific approaches were used: historiographic (for studying historical research on this issue), bibliographic (for compiling a list of sources and books, their scientific description), analytical (for the theoretical analysis of the musical form of compositions), comparative (for the comparative analysis of poetic and musical texts and to observe interrelation of these two art forms). The achievement of the goal determines the following *tasks*: to identify and analyze the literary and musical works of the Ukrainian diaspora, which created a bright artistic image of Ivan Mazepa.

The main results and conclusions. The author considered features of the creation of the artistic image of the Ukrainian Hetman Ivan Mazepa through the prism of synthesis of arts of the Ukrainian diaspora (literature, music, performance). For this purpose, the author analyzed the musical works of composers Mykola Fomenko and Serhii Yaremenko on the texts of Yar Slavutych. It is revealed that Mazepa's artistic image in the system of synthesis of arts of the Ukrainian diaspora (poem, cantata) as a phenomenon of interaction between word and music has a patriotic illumination of the Hetman as a state-maker. The interpretations of this image in the interaction of word and music in the historical, ideological, national, aesthetic planes do not contrast among themselves, as the authors of music and poetic texts were Ukrainians, sharing mutual political views and aesthetic positions in arts. This active interaction creates a composition that is an important instrument of revealing the ideological and emotional content of the analyzed works. The literary text encourages the composer to create musical intonations and rhythms that are in harmony with the meaning of words and verbal constructions.

Key words: Ivan Mazepa's artistic image, literary work, musical work, synthesis of arts, Ukrainian diaspora.